

MINNETALE OVER TO TREDJEDELS KATEKISME

Bokanmeldelse ved Harald Kaasa Hammer, Nøtterøy

hkh180446@gmail.com

Jon Haarberg

Historien om Norges viktigste bok – katekismen

Universitetsforlaget 2022

306 sider

Det er lett å henfalle til store ord om en som allerede ligger i graven. Jon Haarberg er professor i allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo, og han smeller til med en boktittel som ligner en monumental gravskrift: NORGES VIKTIGSTE BOK. Den påfølgende minnetalen er overtydelig på at katekismens historie er avsluttet.

Haarberg tok i 2017 farvel med Norges nasjonallitteratur på lignende måte, men med en mindre ærbødig boktittel: NEI, VI ELSKER IKKE LENGER. Han skriver både om katekismen og nasjonallitteraturen at de «er i ferd med å ta kvelden» og «har mistet sin kraft».

En del-historie i fire dimensjoner

Det er selvsagt lov å fortelle katekismens historie fra ulike synsvinkler. Men Haarberg skriver om skoleboka som om det er hele historien. Andre vil knytte katekismen til gudstjenesten. Begge fokus blir ganske smale. Det er tankevekkende at verken skolen eller gudstjenesten er direkte nevnt i Luthers katekismetekst. Luthers forord henger ikke helt sammen med selve katekismeteksten. Forordet er til prester, men resten har familien som adressat og sted og ramme.

Først i slutten av boka signaliserer Haarberg at han skriver en delhistorie. Han nevner Oscar Moe som i 1889 fortalte katekismens historie ut fra et pastoralt, teologisk synspunkt. Men Haarberg velger bevisst en annen vei: Han underordner (!) katekismens teologi fire andre dimensjoner: myndighetenes *politisk-pedagogiske* prosjekt, den *sosiale* livsløpsfunksjonen ved at katekismen ble forutsetning for et liv som voksen, den *bokhistoriske* om katekismer som forløpere for boktrykk og skriftkultur, og for det fjerde katekisme**ø**kenes betydning for leseferdighet i folket, altså *alfabetiseringen*.

Det er akkurat disse fire dimensjonene som preger Haarbergs bok og gjør den både interessant og lesverdig. Men hvis denne oppsummeringen hadde kommet tidlig i boka, kunne vi fått verdifull lesehjelp. Haarberg har selvfølgelig rett i at katekismens tid som puggbok er forbi. Han nevner bare i forbifarten katekismen som familiebok, selv om det var slik den ble skrevet og ment fra Luthers side.

Fokus

Haarbergs mangeårige arbeid med dikterpresten Petter Dass' katekismesanger vakte hans interesse for katekismens historie. «Det slo meg at ingen annen bok har en virkningshistorie av tilsvarende betydning for oss som bor i dette landet.»

Haarberg ble født i 1953 og er blant de siste som hadde katekismen som lærebok. Han leser i høy grad katekismen og historien ut fra sine erfaringer på realskolen. Han skriver om pugg og pugg gjennom hele boka. Han har respekt for katekismens virkningshistorie, men det merkes ingen hjerteslag og varme slik som andre kan oppleve når katekismen får være familiebok og menighetsbok.

Innhold

Etter en innledende prolog kommer et kapittel om katekismens tilblivelse og omplanting til Danmark-Norge ved kong Christian III's kirkeordning. Cappelen Damm Akademisk ga nylig ut

en ny oversettelse av Kirkeordinansen fra 1537. Haarberg skriver om katekismen som et politisk verktøy i kongens nyordning, men gir sin tilslutning til en amerikansk-tysk forsker som hevder at reformasjonens storstilte opplæringsprogram «må kunne regnes som en fiasko».

Haarberg beskriver så ortodoksien på 1600-tallet med lesning for prest og klokker. Han mener utenatføring kompensere for manglende leseferdighet. Sang og ABC-utgaver letter utenatføringen. Det er interessant at Resen og Palladius som bygde opp katekiseringsprogrammet «la listen lavt» og sa seg fornøyd med budene, trosartiklene og Fadervår + sakramenttekstene. Som jeg vil vise nedenfor, var dette i tråd med Luthers krav til hva som skulle læres utenat.

Haarberg gir god plass til samisk katekismetradisjonen: «Det går knapt an å overvurdere hvilken betydning boken har hatt for samisk kultur.»

Etter et bredt kapittel om boktrykkerne, kommer Pontoppidan-perioden fra 1737 med konfirmasjon og allmueskole. Det virker som Haarberg identifiserer Lille katekisme med Pontoppidans store forklaring. Det roter til fremstillingen hans.

Et tolkende kapittel om patriarkat og teokrati ser ut til å ville blottstille katekismens umulighet i vår tid. Neste kapittel handler om andre som har lånt katekismens metode for å undervise i morallære, fedrelandskjærlighet og politiske revolusjoner. Han kunne også nevnt «Trafikantens katekismus» som var mye brukt i hans generasjon.

De siste kapitteloverskriftene bærer preg av Haarbergs dom over katekismen: Umulig fornyelse – perioden 1814–1911, Tradisjonsbrudd – perioden 1868–2018 og epilogen: Katekismens vekst og fall – perioden 1529–2018.

Haarbergs fremstilling er både lettlest og lesverdig, men den skjemmes av en stram *epokeforståelse* av historien og et ensidig *skole-fokus* i framstillingen.

He is dead, but he won't lie down

Haarberg skriver historien som EPOKER som avløser hverandre. Dette grepet blir for lukket. Flere steder får Haarberg selv vansker med epoketenkningen. Han forundres for eksempel over at ortodoksiens salmer fortsatt synges under pietismen.

Haarbergs ønske om å skrive om en avsluttet epoke presses ned over katekismens liv i Norge. Modellen er klar: «En utvikling i to stadier, i vekst og fall ... født på 1500-tallet, når sitt livs middagshøyde på 1700-tallet, kjenner alderen tyngde på 1800-tallet, for så å sovne stille inn på 1900-tallet», med «stø kurs mot undergangen». Flere ganger virker det som tiden er ute, men så lever katekismen videre mot alle odds. Da skriver Haarberg om «gjenferdene etter Pontoppidan».

En åpnere historieførståelse ville spart både leserne og historien for en del gnagsår.

Antikvering eller tidløshet

Som innledende aktualisering forteller Haarberg om sine opplevelser med Bangs katekisme på realskolen. Det er påfallende at han velger Bangs katekismeutgaves 23. opplag fra 1924 når han skal formidle katekismeteksten i et appendiks. Hvorfor ikke Luthers katekismetekst?

Hans stadige antikvering av katekismen forsterkes av at han siterer Bibelen etter 1930-oversettelsen, selv om han skriver at han har en 2005-oversettelse av Det nye testamente. Den mest brukte bibeloversettelsen kom så sent som i 2011.

Hvorfor kan vi ikke nærme oss katekismen fra en annen synsvinkel? I stedet for å klistre den til 1500-tallet og 1700-tallet, kan vi prøve å se katekismens tidløshet. Luthers Lille katekisme er ikke polemisk. Noen vil kalle den ekumenisk i sin enkelhet. Det er jo genialt at Luther knytter kristendommens hovedtekster til det alle gjør hver dag: vi står opp og går til vårt arbeid, vi spiser og legger oss. Tekstene øves inn ved at familien sier dem høyt sammen gjennom dagen. Dette grepet blir borte i skoleutgavene. Vi står alle i de relasjonene som beskrives i skriftemålet og hustavlene.

Det skal ikke så stor velvilje og så mange fotnoter til for at Luthers katekismetekst kan tale meningsfullt inn i vår tid.

Hvor stor er Lille katekisme?

Haarbergs SKOLE-fokus bestemmer katekismetradisjonen som drepene terping og utenat læring. Han tar til inntekt Luthers forord om at ungdom «skal kunne gjenta og lære det utenat». Men forordet viser *hvilke* tekster Luther mente skulle læres utenat: «Når du har med ungdom å gjøre, må du holde deg til en bestemt form og aldri endre den, og fremfor alt lære dem de ti bud, trobekjennelsen, Fadervår ... etter teksten, ord for ord, for at de også skal kunne gjenta det og lære det utenat ... Når de kan teksten godt, så lær dem etterpå å forstå meningen.» Forklaringene skal altså gis til ungdommen, ikke kreves av dem.

Det samme skriver Luther i fortalene til Store katekisme. Det er budene og troen og Fadervår som skal læres utenat. I tillegg tar han med dåpsordene og nattverdordene. Disse fem tekstene får plass på én side, og såpass kan alle lære.

Luther forteller at han øver seg i katekismen hver dag, antagelig slik han plasserte budene, trobekjennelsen og Fadervår i morgen- og kveldsbønn og bordbønnene.

Det er et stort MISGREP i katekismens historie at forklaringene skal pugges!

Tilbakedatering

Reformasjonen i Danmark-Norge skjedde ikke som folkebevegelse nedenfra. Den ble påført ovenfra ved Kong Christian IIIs vilje. Haarberg mener at pugging av katekismen var et viktig politisk verktøy i denne nyordningen av folkets tro. Men kongen skrev i fortalen til Kirkeordinansen av 1537 at «barnelærdommen må være *i alle hus*». Det tyder på at kongen forsto katekismen først og fremst som en *familiebok*.

Kirkeordinansen er mye mer forsiktig enn Pontoppidans murstein som kom 200 år senere. Ordinansen har et eget kapittel om latinskolen i byene. Der står det at budene, troen, Fadervår og dåps- og nattverdordene skal leses i første klasse. Forklaringene er prestens og skolemesterens og sognedegnens ansvar. Ett sted står det: «De som går i annen klasse, kan helt enkelt si frem ordene i barnelærdommen, de andre deretter en kort forklaring til dem.»

Å tilbakedatere Pontoppidans pugg fra 1737 til reformasjonen i 1537 blir helt feil.

Fra familiebok til pugg og pensum

I årene 1528–31 formet Luther sin Lille katekisme i tradisjonen fra Det gamle testamente: «Når barna deres spør ... skal dere svare ...» Katekismen er adressert til voksne som hjelp til å svare når barna spør: «Hva betyr det?»

Pontoppidan snudde dette på hodet med sin forklaring fra 1737. Han tok katekismen ut av familien og gjorde den til skolepensum. Familiesettingen i overskriftene er borte. Nå ble det barna som fikk spørsmålene og skulle svare. Denne endringen ble bestemmende for kristendomsundervisningen i skolen til langt inn på 1900-tallet.

Pontoppidan sløyfet bønnene – der budene og troen og Fadervår skulle *innøves*. Og så sløyfet han skriftemålet og hustavlen – der de skulle *utøves*. Dermed var det bare 2/3 igjen av Luthers tekst. Så ble de gjenværende 2/3 bygd ut med lærerens 759 spørsmål og elevenes utenat lærte svar.

Under radaren: katekismen i familien

Den katekismen Haarberg beskriver er den som ble omdannet til skolepensum. Bare antydningvis kommer det fram at katekismen også har hatt et liv i den form som Luther gav den, som en ordning av tros livet i hjemmet. Den lutherske husandakten streifes et par ganger.

Haarberg hevder at etter at «rekken av skoleutgaver ebbet ut på 1970-tallet, har utgivelsen av Luthers lille klassiker vært sporadisk». Den eneste moderne katekismeutgaven Haarberg tar med er *Martins lille KateQuisme* fra reformasjonsjubiléet i 2017. Den gjengir ikke

de fem hovedtekstene, men har spørsmål med morsomme svaralternativer, med rette svar på neste side. Halve heftet har spørsmål om Luther og reformasjonen.

Det er merkelig at Haarberg ikke har kunnet finne katekismeutgaver som følger den opprinnelige teksten etter 1954. I de siste femti årene er det kommet oversettelser etter Luthers tekst fra forlagene Lutherstiftelsen, Credo, Lunde, Verbum, Lunde igjen og sist DELK-forlaget. I en fotnote nevner Haarberg utgaven fra Lunde. I tillegg er det kommet voksenkatekismer fra Luther, Norsk kristelig studieråd/Lunde og IKO-forlaget.

Det er tydelig at menigheter og forlag har bevart troen på katekismen etter at den (bare nesten!) er tatt ut av skolen.

To tredjedels katekisme

Med tiden kom det igjen skoleutgaver uten Pontoppidans forklaringer, men likevel bare med de 2/3 som var igjen av Luthers tekst, eventuelt med tillegg av bønnene og hustavlen, slik som i Bang-utgaven.

I *Norsk salmebok 2013 For kirke og hjem* gjengis en slik barbert skoleutgave uten familietilknytningen, bønnene og hustavlen, men med litt av skriftemålsdelen. På Den norske kirkes hjemmesider presenteres denne varianten som kirkens bekjennelsesskrift. (<https://kirken.no/nb-NO/kristen-tro/kristen-tro/trosbekjennelser/>)

Et bekjennelsesskrift

Det er gode grunner til at Den norske kirke bør utrede hva det skal bety at Luthers Lille katekisme er ett av Den norske kirkes fem bekjennelsesskrifter. To av de fem er lærevedtak, mens to fra oldkirken og katekismen fra reformasjonstiden er de troendes bekjennelse av troen i ord og handling. Et bekjennelsesskrift skal forme og danne og uttrykke troen og kirken. Haarbergs historiefremstilling viser hvordan kirken stikk imot dette har formet og dannet katekismen, forkortet og tøyd den i flere retninger.

Minnetalere og festtalere

Haarberg beskriver flere steder sekulariseringen av Norge.

Biskop Olav Fykse Tveit kommenterte nylig en undersøkelse som viser at 51 % av Norges befolkning sier at de ikke tror på Gud: «Tro kan gi seg uttrykk på mange måter, gjennom praksis, gjennom grunnleggende verdier, gjennom tilhørighet til tradisjon, kultur og historie – uten at en vil formulere det som en personlig tro.»

Dette kan også stå som et korrektiv til Haarbergs forsøk på å antikvere og arkivere katekismen. Det kan gi helt andre resultater om man undersøker katekismespor i nordmenns kveldsbønner og bordvers, eller i de ti buds og forklaringenes nedslag i norsk lovgivning. Det er tydelige linjer fra Pontoppidans forklaring til det syvende bud til moderne yrkesetikk, selv om Haarberg betviler dette.

Spørsmålet er hva som telles og hva som kan måles. Haarberg betviler at man på grunnlag av kildematerialet kan si noe om i «hvilken grad norske jenter og gutter er 'helliggjort'». Kirken har høy telle-faktor for ukentlige gudstjenestebesøk, men det spørs hvor relevante disse resultatene er. De færreste av de mest trofaste kirkegjengere kommer seg i kirken hver eneste søndag, hvis det da er gudstjenestetilbud hver søndag. Aktiviteter i kirke og menighetshus gjennom uka kan doble frammøtestatistikken flere ganger. Statistikken må også ta med at mange har flyttet til trosfellesskap utenfor Den norske kirke.

Samtidig må ikke Fykse kommentar få tilsløre de endringene som faktisk er skjedd i det religiøse bildet i vår del av verden. Både festtalere og minnetalere trenger korrektiv: Festtalerne kan komme til å dope seg ned med forestillinger om «den skjulte kristendom». Og minnetalere kan gjøre vold mot dem som faktisk overlever.